

Stenkilsby från söder 1988. Undantagshuset på Stenkilsby 1:2 t v. I mitten mangårdsbyggnaden på Stenkilsby 1:3 och i bakgrunden skymtar mangårdsbyggnaden på Stenkilsby 1:2. Mellan de sistnämnda låg den gård som flyttades ut vid 1880-talets skifte (Foto: OLLE STRÖM)

Byinvånarna i Stenkilsby 1907 el 1908. Främre raden: Lisa Carlsson (moster till Helga Glad), Ellen Samuelsson (systerdotter till Tilda och Klara på Sand), Selma (piga hos Johan och Alma Jonsson), pigan hos Anna och Emil Carlsson, Birger Carlsson, Oskar (dräng hos Johan och Alma), Theodor Carlsson. Bakre raden: Otto Carlsson (morbror till Helga Glad), mor Johanna (mor till Theodor och Birger Carlsson). Alma Jonsson, Hedda Andersson, Johan Jonsson, Albin Andersson (morfar till Helga Glad), Anna Carlsson (Helga Glads mor), Elsa (på Annas arm), Emil Carlsson (Helga Glads far), samt Helga

Stenkilsby förr och nu

Efter några kilometer på den gamla krokiga landsvägen söderut från St Åby kyrka, efter att ha passerat Hällemön och Skramlan, kommer man till den plats som (åtminstone förr) kallades Stenkilsby grind. Efter ytterligare några hundra meter på Ersbolavägen når man själva byn uppe på höjden. Den har fortfarande kvar mycket av sin gamla karaktär, även om många byggnader nu står tomma större delen av året och akleja, lupiner och pioner förvildas och breder ut sig i det höga, otrampade gräset på gårdstunen.

Byns namn talar om att den troligen odlades upp under tidig medeltid. Det genuina uttalet är egentligen Stänkesby, men ursprunget är säkert det fornsvenska namnet Stenkil. Den förste kände Stenkilsbybonden var, såvitt jag vet, en "Niels Eskilsson till Stenckelsby" som nämns i hävderna år 1551. D Palm citerar i "Namn och bygd" (1927) Östergötlands handlingar, där man hittar namnformerna "Stenckelsby" (1544) och "Stenkelsbygd" (1544 och 1545). En annan namnforskare, Ivar Modéer, påpekar att "by"-namnen i St Åby nog återgår på efterleden "-bygd". De är därför inte lika gamla som de äkta "by"-namnen på slätten.

Ägonamnen ger en god inblick i hur man levde och arbetade i 1800-talets skogsby. I Stenkilsby finns t ex Gölafällorna och Gölälängen, med ängslada, längst nere i väster mot Renemokärret. Söder om backen upp till byn låg Kohagen och öster om Kohagen Hästabetet. Längre österut hittar vi Oxabetet och vid Ersbolavägen ytterligare ett stycke österut Glasängen norr om vägen. Söder om vägen ligger den väldiga Storängen. Nedanför själva bebyggelsen åt sydväst utbreder sig Källhagen och Gårdshagen och åkrarna kallas Västra gårdet, Toppshultsgärdet, Pukagärdet (åt Sonaby), Hoppagärdet, Mellangärdet och Ersbolagärdet.

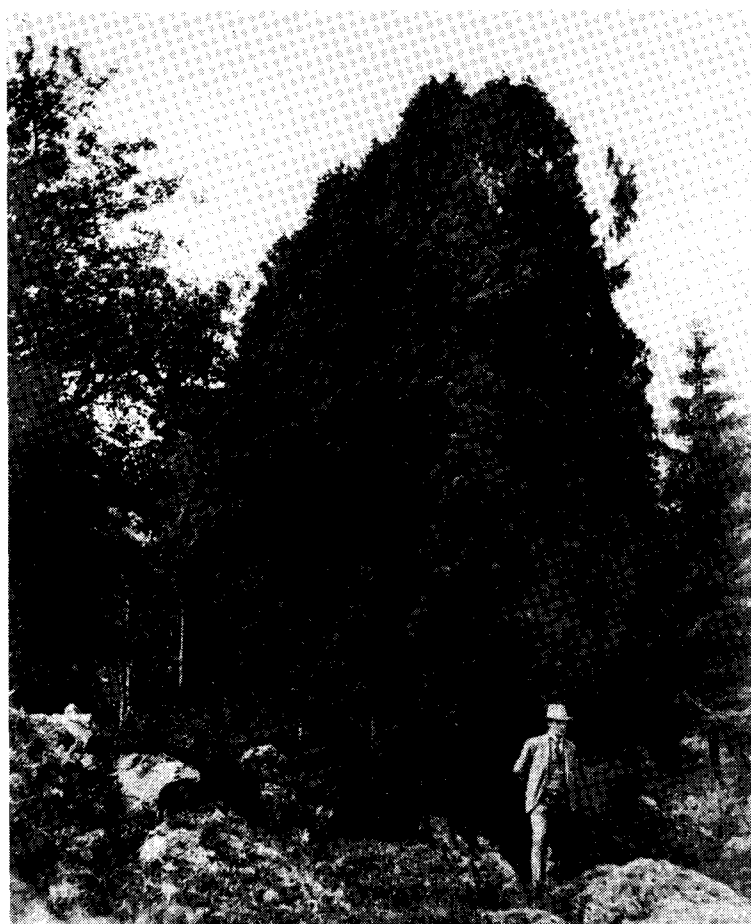
Byns natur

Byn omges av ett intressant moränbackslandskap med ansevärd odlingar mellan moränkullarna och inne i skogen imponerande blocksänkor. Stenkilsby är en ganska typisk skogsby där — glädjande nog — den gamla odlingsmarken i rätt begränsad utsträckning har planterats med skog. (Ängs- och hagmarken som betydde så mycket i bondesamhället har förstås till största delen blivit

skog.) På den korta vägbiten upp till Ersbola kunde man förr passera åtta grindar och byn räknades i kamerala sammanhang som ett mantal skatte. Jorden i trakten är moränjord med mo och mjåla som viktiga inslag.

Stenkilsby bok, som växte i östra delen av Stenkilsby storäng, har betytt mycket i bygdens liv. Dit vallfärdade förr åtskilliga människor, särskilt ungdomar och inte bara bybor, för att rista in sina namn och umgås. I dag återstår resterna av den gamla jättelika stammen samt en del yngre bokar. När den gamla boken sågades upp gav den mer än 20 kubikmeter ved, vilket säger en del om dess jättelika proportioner.

Även den imponerande Stenkilsby-enen var en gång välkänd, men är numera borta. Den stod halvvägs upp i backen före byn, och den har omtalats och avfotograferats många gånger i lokalpressen.

Den väldiga Stenkilsbyenen midsommar 1915. I förgrunden Erik Larsson Stenkil (1890–1966). De sista resterna av enen försvann i början av 1980-talet

Vägsten nr 33 intill gamla landsvägen vid Sand. Markerade ena ändpunkten på de 593 alnar väg som byn Bäck skulle underhålla. 1/2 betyder 1/2 mantal, SG-SA-GS är initialerna på byns åbor och under marknivå finns årtalet 1823 (Foto: OLLE STRÖM)

Fem orkidéer växer i Stenkilsby: nattviol, nyckelblomster, tvåblad, knärot och spindelblomster. Rikedom på blåsippa och vätteros ställvis tyder på rätt bördig jordmån, kanske med inslag av kalk. Storängen i Stenkilsby var en miljömässig pärla. Den är nu ganska igenplanterad med gran men vissa partier karakteriseras fortfarande av stora inslag av ek, lind och hassel samt i markskiktet liljekonvalj i mängder.

Enligt en tradition i orten skulle danska trupper under Rantzaus befäl ha slagit läger i Storängen vid 1568 års återtag. En kanonkula hittades också på platsen i början av 1900-talet (Storängen omnämns i Länsstyrelsens naturinventering).

Bebyggelsen och skiftena

Stenkilsby tycks redan vid 1600-talets slut ha varit delat på två halvgårdar. 1695-1714 beboddes nämligen Stenkilsby Norregård (Stenkilsby 1:2) av den från Vadstena härstammande Oluf Wetterstrand (f 1668), rusthållare, ryttare, korpral och kornett. Han gick ut i kriget mot Ryssland 1701, satt fånge i Sibirien och återkom som pensionerad löjtnant och hamnade på Vadstena krigsmanshus 1723, där han dog 1751. Olufs hustru Sara Drysenia skötte gården till sin död 1714. Därefter övertogs rusthållet av dottern Kajsa och hennes man, organisten vid Åby kyrka Abraham Sjöstrand. 1751 delades rusthållet av Abraham Sjöstrand och en Måns Ersson.

1784 bestod Stenkilsby fortfarande av två gårdar. Då genomfördes nämligen storskifte i byn. Uppdelningen av den ena halvgården i två fjärdedelar tycks sedan ha skett i början av 1800-talet. 1821 förvärvades kyrkvärdagården på + mantal av Anders Jonsson och Anna Chatarina Persdotter, vars släkt har ägt den ända till 1980-talet.

Hundra år efter storskiftet genomfördes ett radikalt laga skifte. Det påbörjades 1881 och fastställdes av häradsrätten 1883. Som resultat fick Stenkilsby en ganska rationell ägobild. De tre hemmanen i byn ägdes 1881 av Jonas Jönsson + mantal, Carl Johan Johansson 1/4 mtl och Carl Albin Andersson 1/4 mtl.

Storskiftets rågångar fastställdes med vissa justeringar (”krokiga gärdesgårdar”) och marken graderades noggrant i inrösningsjord (dvs åker, äng och lindvall) samt avrösningsjord (dvs i huvudsak bete och skogsmark). Samfällad mark i byn var t ex allmänna landsvägen, vägarna till Sonabys, Ersbolas och Bunkabolas rågångar, vidare skiftesvägar och grustag vid Källevik intill landsvägen mot Skramlan.

Ett viktigt samfällt objekt var också byakällan vid Stenkilsby grind alldeles intill landsvägen. Den utnyttjades under torrår mycket också av folket uppe i byn, och långt framme i våra dagar har

←
Mangårdsbyggnaden på Stenkilsby 1:2 på 1920-talet. Fr v: pigan Hildur, drängen David Andersson, Hedda Andersson och Johan Jonsson

Akleja, lupiner och pioner breder ut sig i det höga, otrampade gräset på gårdstunen (Foto: OLLE STRÖM)

←
Manbyggnaden 1988. T v den stora asken, planterad i början av 1880-talet (Foto: OLLE STRÖM)

vatten hämtats där när man har velat koka riktigt gott kaffe. Källan är bevarad med sin gamla stensättning.

Vid skiftet bestämdes att Carl Johan Johansson och Jonas Jönsson skulle få bo kvar i ett skifte på det gamla stället men att den förstnämnde fick flytta ner sin lagård till dammen vid vägen mot Sonaby, där det nu växer plattstarr och sjöfräken. Tidigare hade alla tre ladugårdarna legat i hästskoform mittemot nuvarande lagård på den s k kyrkvärdagården. Nuvarande lagård byggdes först 1936.

I den gamla byn låg mangårdsbyggnaderna placerade tätt tillsammans med den gård som senare flyttades ut. Albin Andersson flyttade ut med alla sina byggnader i två skiften. Hans flyttkostnad beräknades till 949 kr och gården bestod av manbyggnad, bodar och stall, brädiskjul, svin- och hemlighus, lagård, vagns- och vedskjul, större och mindre källare. Trädgård ingick också i kalkylerna samt källgravning (30 kr). Under byggnadstiden bodde Albin Anderssons familj enligt uppgift i boden som ännu utgör flygel åt öster.

Manbyggnaden på Carl Johan Johanssons fjärdedels mantal står kvar, något förändrad, sedan tiden före skiftet och detsamma gäller Jonas Jönssons stora manbyggnad som troligen har tillkommit i slutet av 1700-talet men påbyggt på 1840-talet.

På 1880-talets skifteskarta markeras i byn också en gårdssmedja som försvann först ett gott stycke in på vårt århundrade och hade sin plats i Gårdshagen.

En påminnelse om det gamla naturhushållet ger den linbasta som länge låg kvar i Kohagen mellan byn och Stenkilsby-enen (ytterligare en basta fanns på Albin Anderssons hemmansdel. Den var i bruk längst i byn). Linodlingen var utbredd i bygden och det har berättats att konfirmationskostymer ännu 1925 kunde sys av hemvävt tyg i St Åby socken. Linnedukar vävdes av lin som producerats i Stenkilsby så sent som på 1930-talet. Sista linet i Skramlan skördades för övrigt 1940 och torkades då på träkolsugnen där.

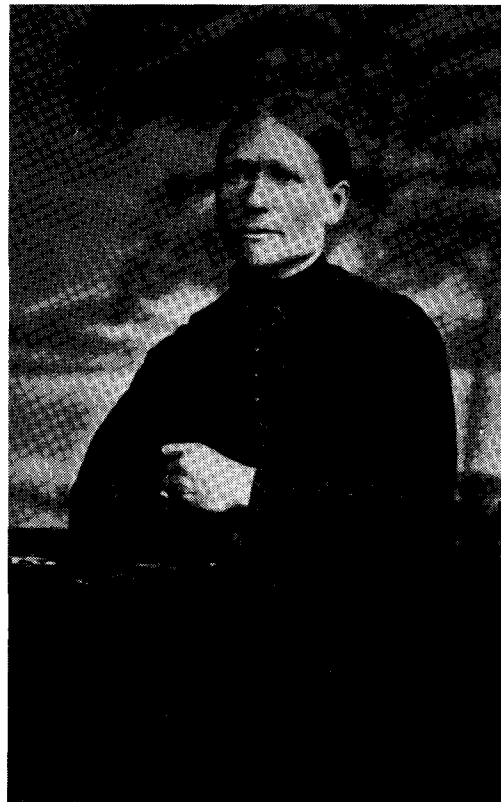
Grenadjärerna

Grenadjärortet Sand representerade rote nr 97 vid Vadstena kompani av Andra livgrenadjärregementet. Det friköptes från roten år 1909 av Matilda Augusta Jonsson för 1 300 kr. Dessförinnan hade det varit soldattorp sedan indelningsverkets första tid, ursprungligen (till 1791) ryttartorp under Östgöta kavalleriregemente.

1800-talets grenadjärer var i tur och ordning: Anders Amunder (f 1773), Johannes Carlsson Kamensky (f 1795 och namngiven efter en berömd rysk general), Gustaf Klint (f 1811), Gustaf Steen (f

Grenadjären Carl Johan Albin Hall, f 1844, den siste soldaten i Sand, med sin hustru Clara Josefina Hall, f 1846. Avflyttade 1895

Grenadjärtorpet Sand 1988. Friköptes och blev eget småbruk 1909. Torpet kunde föda två kor och gris, på åkerlapparna odlades säd och potatis (Foto: OLLE STRÖM)

Manbyggnaden på Stenkilsby 1:3 1988. De sista bofasta brukarna var här bröderna Theodor och Birger Carlsson (Foto: OLLE STRÖM)

Undantagshuset på Stenkilsby 1:2, den s k Kyrkvärdagården, uppförd under 1800-talets första hälft (Foto: OLLE STRÖM)

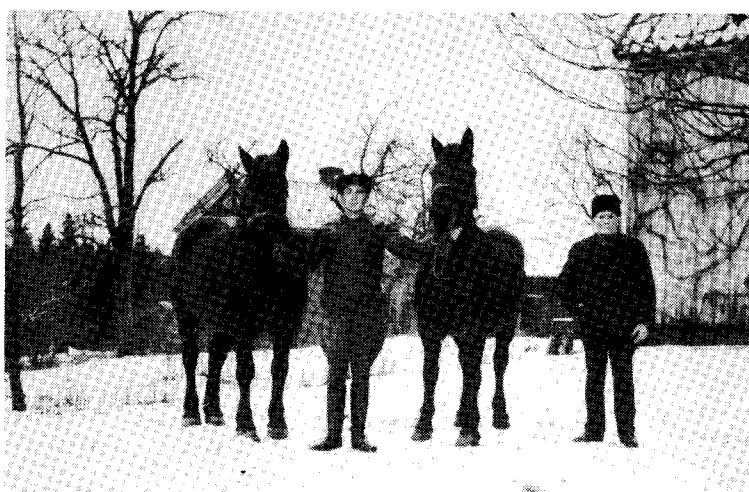

Ovan: i Kyrkvärdagårdens trädgård omkr 1915. Fr v drängen Oskar, Johan Jonsson, Alma Jonsson, Hedda Andersson och pigan Selma. Johan Jonsson (1844–1929) brukade under lång tid Stenkilsby 1:2. Alma var hans syster och Hedda trojänarinna i Stenkilsby under 40 år. Hon fick bo på den s k Heddakammarn till döddagar

Nedan t v: Eva Kristina Andersdotter (1821–97), hustru till kyrkvärden Jonas Jönsson (1816–1902) och moster till ecklesiastikministern Fridtjuv Berg

Nedan t h: Stenkilsby 1:2 på 1920-talet. Dräng med gårdens nordsvenskar samt Johan Jonsson, fotograferade mot undantagshuset

1811) och allra sist Carl Johan Albin Hall (f 1844). Siste grenadjären Hall lämnade torpet 1895.

Grenadjärtorpet, ett av 17 liknande i Åby socken, skulle vid laga skiftet behålla sina ägor i ett stycke i det gamla läget vid landsvägen. Torpstugan behövde inte flyttas. Ladugården ligger också kvar på den gamla platsen men har byggts om till fritidshus. I torpets noggrant utförda ägogradering förekommer bedömningar som "grund sandmylla", "sandmylla på sandbotten", "god sandmylla" och "gulsandmylla". Allt detta tyder på att namnet Sand är väl förankrat i verkligheten.

Grenadjärtorpets hela ägovidd 1881 kunde i bästa fall föda två kor (1 tunnland 25 kappland åker, 6 t 11 kappland ängs- och odlingsmark samt 0,2 kappland impediment, dvs berg, oduglig mark). Hela Stenkilsby hade en areal av 200 hektar. Därav var 20 har åker, 76 har ängsmark, 102 har avrösningsjord (bete, skogsmark mm) samt 1,5 har impediment. Förhållandena är i stort sett likartade idag (även om mycket ängsmark blivit till skog).

Befolkningen vid skiftetiden

År 1850 hade St Åby socken 2 700 invånare. Vid skiftetiden bodde i hela Stenkilsby, inklusive torpställen och stugor på utmarkerna vid landsvägen, omkring 55 personer. I kyrkvärdagården bodde Jonas Jönsson (f 1816) med hustrun Eva Kristina Andersdotter (f 1821). År 1857 köpte de gården av hustruns föräldrar. De inredde därpå övervåningen och i ett brev som Eva Kristinas far har skrivit 1859 står: "Jonas Jönssons hafva nu nyss fått alla rummen i sin byggning färdiga med målning och tapetsering". Ursprungstapeten i övre salen finns fortfarande kvar.

På gården fanns också Jonas Jönssons och hans hustrus barn Johan och Alma. Dottern Anna (f 1847) var då redan utflugen. Man hade dessutom två pigor och en dräng på gården. En kort tid vid 1880-talets början brukades den av en arrendator med egen familj och eget tjänstefolk.

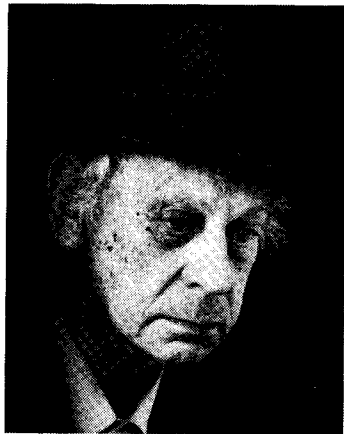
Undantagsstugan med uthus längre ner mot Gårdshagen uppfördes under 1800-talets första hälft som bostad åt Jonas Jönssons svärföräldrar. Undantagsstugan har efter 1877 använts först av Johan Jonsson (1844-1929) och sedan som både bryggghus och drängstuga.

På det norra fjärdedelshemmanet bodde ägaren Carl Albin Andersson (f 1847), hustrun Augusta Josefina Gustafsdotter (f 1851) och fyra barn. På gården bodde också hustruns föräldrar på undantag och på 1890-talet var barnaskaran utökad till sju.

Den tredje hemmansdelen ägdes och brukades av Carl Johan Johansson (f 1828) med hustrun Johanna Sofia Carlsdotter (f 1846).

Lybeck 1988. Th flygeln som på 1830-talet en kort tid användes som handelsbod (Foto: OLLE STRÖM)

Tage Kullander har bott i Lybeck sedan 1935. Då fanns här djur och lagård (Foto: OLLE STRÖM)

Där fanns fyra barn på 1880-talet. Den yngste av dessa var Birger (f 1888). Han och brodern Teodor (f 1879) blev gårdens sista bofasta brukare till 1950-talets slut.

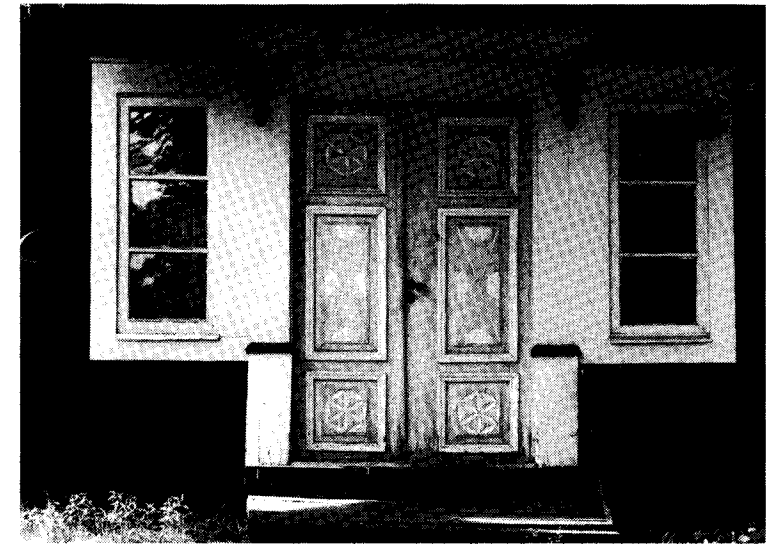
På gården bodde också inhytt arbetaren Johan August Andersson med hustru och fyra döttrar.

I Lybecks vackra flygel var en kort tid på 1830-talet handelsbod i mindre skala, där torparen Johannes Svensson sålde snus och sill m m. Beviset för denna verksamhet är en bevarad handling i Skramlan där det framgår att Adolf Gustafsson i Skramlan hade gått i borgen för Svensson, varför han så småningom fick träda in och betala en del av dennes skuld hos handelsman Johan Sandberg i Jönköping. Hela reversen löd på 54 riksdaler och det verkar helt klart att affärerna i Lybeck inte gick lysande. Lybeck var förutom handelsbod också poststation under lång tid. Byns folk hämtade sin post där ända fram mot mitten av det här seklet.

Det intressanta är att alla gårdarna ända fram till 1980-talet har ägts av de familjer som brukade dem redan vid 1800-talets mitt.

Torpet Lybeck beboddes på 1880-talet av förpantningsägaren Lars Peter Sandahl (f 1822), hans hustru Maja Lisa Persdotter (f 1830) och sju hemmavarande barn. Stugan tycks också ha haft utrymme för Anders Johansson och hans familj.

Flygelns vackra dörr (Foto: OLLE STRÖM)

Torpet Sand innehades vid den aktuella tiden av livgrenadjären Hall (f 1844) med hustrun Clara Josefina (f 1846) och dottern Jenny. Hos Halls bodde dessutom en äldre kvinna inhyses, möjligen en släkting.

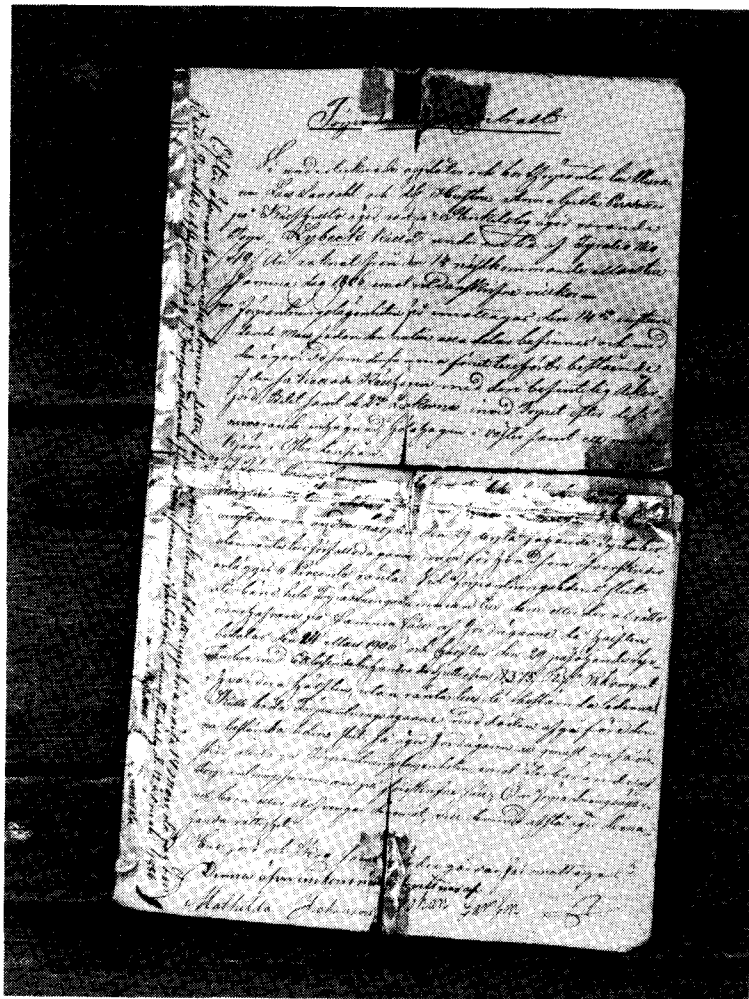
Ruinen av förpantningslägenheten Sand kan man ännu i dag skymta väster om landsvägen mitt emot Sand. Invånare var här änkan Stina Samuelsdotter (f 1811) som tycks ha levat i djupaste misär. Backstugan Källevik, även den vid landsvägen mot Åby strax intill gränsen mot Skramlan, fanns kvar till mitten av 1870-talet, då den var bostad för backstugumannen Carl Johan Andersson och hans familj.

Stenkilsby i senare tid

Det var alltid fest i Stenkilsby under slättertiden. De viktigaste markerna som slogs var Storängen, Glasängen och Gölafällerna (på kyrkvärdagården samt slätterängarna på de övriga gårdarna. Dessa låg åt Bonderydshället).

Under torrår slog man till 1940-talet t o m starr för att dryga ut fodret. Slåttagille hade man i regel fram till 1940-talet i trakten. Lars Andersson i Skramlan berättar att Storängen i början av seklet alltid fick vänta till sist. Då samlades ett 30-tal karlar och lika många räfserskor i Stenkilsby. Lönen var 1 krona per slätterkarl och 50 öre per räfserska och dag.

Förpantningskontrakt från 1857, där Lars Sandahl blir förpantningsägare till torpet Lybeck på 49 år. Här föreskrivs att Sandahl skall betala 2 750 kr riksdaler riksmünt i förpantningssumma, en summa som återlöses efter 49 år utan ränta. Hus, jord, skog och gårdsgårdar skall återlämnas i samma skick som de mottages (men Sandahl flyttade redan 1886 och fick då tillbaka sina pengar. Torpet stod obebott i 49 år, tills Frans, Hilda och Tage Kullander flyttade in).
(Foto: OLLE STRÖM)

Vid slåttern hörde det till att man hade slipsten och och brynebytta med sig ut i markerna och dessutom mat i korgar. Slätterkarlarna ställdes upp på linje ute i ängen och det var nästan en skam att bli efter under arbetet.

Elektriciteten kom till Stenkilsby så sent som 1943. Under kriget fick man klara sig med karbidlampor. Före 1940-talet var slättermaskinen, hästräfsan och handseparatorn de enda maskinella hjälpmedlen i lantbruket. I början av 1940-talet hade Gunnar Glad självbindare. Mjölkmaskiner introducerades i Stenkilsby 1945 och när det var dags för traktorer var redan det bofasta jordbruket på väg att avvecklas.

Erik Ross som var lilldräng i Stenkilsby 1928 berättar att det då fanns två drängar på den stora gården. Lilldrängen skötte hästarna och korna, mjölkade m m. Gården födde på 1920-talet två hästar, åtta kor, sex ungdjur, tio får, två grisar och dessutom höns. På de övriga gårdarna var antalet djur kanske något mindre, men två hästar tycks man ha haft också där.

På alla tre gårdarna födde man upp får i början av seklet och i byn odlade man under första hälften av 1900-talet korn, havre, råg och i mindre utsträckning vete. Kålrötterna ersattes in på 1940-talet av fodersockerbetor.

Gunnar Glad var den siste bofasta invånare som höll på med jordbruk i Stenkilsby (till omkring 1965). På de övriga gårdarna var de sista bofasta ägarna/brukarna Teodor och Birger Carlsson (till slutet av 1950-talet, då Åke Axelsson arrenderade åkermarken) och Allan Svensson. Siste arrendatorn på kyrkvärdgården, Paul Gomer, var verksam till 1959. Från 1960-talet har marken brukats av grannar och ladugårdarna mestadels stått tomma. Prognoserna för framtiden är ljusa i Stenkilsby. Åkermarken är till stor del fortfarande öppen i motsats till vad som är fallet i vissa andra delar av

Mangårdsbyggnaden på Stenkilsby 1:4 1988. Flyttades ut vid 1880-talets skifte, ägdes då av Albin Andersson
(Foto: OLLE STRÖM)

skogsbygden. Dessutom sköts jorden av medvetna lantbrukare. Skogsbruket drivs rationellt av ägare som, förutom att de är fackmän inom det skogliga, också tycks ha sinne för miljös krav och för de gamla kulturvärdena i Stenkilsby.

1987 års bofasta kan räknas på ena handens fingrar men utvecklingen tycks, glädjande nog, vara på väg att vända. På senare tid har det kommit nytt bofast folk i flera gårdar. Samma glädjande utveckling gäller flera av grannbyarna.

HENRY SJÖSTRAND

Till grund för artikeln ligger förutom skifteshandlingar, husförhörslängder m m också intervjuer med följande personer: Lars Andersson, Ragnar Gomér, Erik Ross, Åke Axelsson, Tage Kullander, Sture Gladh, Elsa Gustafsson, Ingegerd Nilsson, Siri och Margareta Stenkil (Margareta Stenkil har dessutom bidragit med dokumentation om Stenkilsby och ställt ett rikt fotografiskt material till förfogande).